

Kurdski faktor u sirijskom građanskom ratu: regionalne implikacije i dometi njihovih nastojanja

Stefan Jojić

Kurdski faktor ima dugoročan potencijal za promjenu umjetno konstruiranih granica Bliskog istoka, koje ih već preko jednog stoljeća drže u okovima nacija kojima ne pripadaju. "Siročad svijeta", kako su ih više puta oslovljavali, s kaosom koji je donijelo Arapsko proljeće, dobila su priliku da na razvalinama Sirije i Iraka započnu borbu za svoja prava i učvrste svoje političke položaje. Za razliku od iračkih Kurda, koji su nakon dva rata protiv Sadama Huseina dobili i dalje konsolidirali svoju autonomiju, Kurdi u Siriji tek s eskalacijom građanskog rata stupaju u borbu za ostvarenje određenog stupnja samostalnosti

Kurdski faktor ima dugoročan potencijal za promjenu umjetno konstruiranih granica Bliskog istoka, koje ih već preko jednog stoljeća drže u okovima nacija kojima ne pripadaju. "Siročad svijeta", kako su ih više puta oslovljavali, s kaosom koji je donijelo Arapsko proljeće, dobila su priliku da na razvalinama Sirije i Iraka započnu borbu za svoja prava i učvrste svoje političke položaje. Za razliku od iračkih Kurda, koji su nakon dva rata protiv Sadama Huseina dobili i dalje konsolidirali svoju autonomiju, Kurdi u Siriji tek s eskalacijom građanskog rata stupaju u borbu za ostvarenje određenog stupnja samostalnosti. Na tom putu, oni se suočavaju s različitim vidovima unutarnjih i vanjskih ograničenja čije detaljnije pojašnjenje predstavlja cilj ovog rada.

Položaj Kurda u povijesti neovisne Sirije

Nakon raspada Osmanskog Carstva, kurdska populacija u Siriji se, nakon više stoljeća, našla u položaju da predstavlja manjinu u odnosu na identitetsko opredjeljenje najvećeg dijela svojih sunarodnjaka. Raspadom Carstva nestale su institucija kalifata i religija, vezivni elementi koji su stoljećima djelovali kao integracijske sile u panislamskoj *ummi*, a Kurdi su se našli podijeljeni na teritoriju nekoliko neovisnih država i okupacijskih zona. Mirovni ugovor iz Sèvres, kojim je Kurdima predviđena neovisnost na prostoru osmanskoga Kurdistan, definitivno odlazi u povijest pobjedom nacionalista u Turskom ratu za neovisnost 1923. godine i potpisivanjem novoga mirovnog ugovora u Lausannei. Od tada kurdski pokret za neovisnost

gubi na snazi i dijeli se duž linija razgraničenja novih političkih entiteta.

Arapski nacionalizam u postkolonijalnoj Siriji nije ostavljao puno prostora za integraciju posebnoga kurdskog identiteta, pa su se Kurdi, zajedno s drugim manjinama, suočavali s asimi-

Nakon raspada Osmanskog Carstva, kurdska populacija u Siriji se, nakon više stoljeća, našla u položaju da predstavlja manjinu u odnosu na identitetsko opredjeljenje najvećeg dijela svojih sunarodnjaka. Raspadom Carstva nestale su institucija kalifata i religija, vezivni elementi koji su stoljećima djelovali kao integracijske sile u panislamskoj ummi, a Kurdi su se našli podijeljeni na teritoriju nekoliko neovisnih država i okupacijskih zona

lacijskim politikama Damaska – već u ranim godinama neovisne arapske države radilo se na eliminaciji kurdskog jezika iz književnosti, umjetnosti i drugih oblika javne uporabe (McDowall, 2007: 471-472). S istom praksom je nastavljeno tijekom basističkog režima Hafeza al-Asada, kada je demografska i politička centralizacija držala Kurde marginaliziranima i isključenima iz političkog sustava, a stotinama tisuća ljudi uskraćeno je pravo na državljanstvo, pa tako i pojedinačno pravo na legalan rad i posjed, legalno sklapanje braka te sudjelovanje na izborima (Sary, 2016: 6; Federici, 2015: 81). Pritisak arapske većine tijekom desetljeća vladavine stranke Baas nije popuštao, a državna represija prema Kurdima, koji broje oko 10 posto sirijskog stanovništva, katkad je poprimala drastične razmjere. Poznati su planovi arapskih političkih vođa iz prvih dana neovisnosti o raseljavanju Kurda s kompaktnog teritorija sjeveroistoka zemlje na kojem su živjeli (McDowall, 2007: 475), kao i Asadovi planovi da putem demografskog inženjeringa stvori "arapski pojas" koji bi fizički razdvojio kurdsko stanovništvo sjeveroistočne pokrajine Džazira od Kurda u susjednoj Turskoj i Iraku (Gunter, 2011: 22-23).

Tijekom trajanja Sirijske Arapske Republike, Kurdi se uslijed malobrojnosti, ali i političke represije te autoritarne prirode svih sirijskih režima, nisu uspijevali organizirati u jaku političku skupinu sposobnu izboriti se putem legalne političke borbe za prava svoje zajednice. Činilo se da će dolazak Bašara al-Asada na vlast 2000. godine donijeti stanovite reforme i poboljšanje statusa ogorčenih Kurda posebno nezadovoljnih jer su, nakon

svrgavanja Sadama Huseina, Kurdi u Iraku dobili izvjesna prava pa čak i autonomiju. Međutim, nikakvi pomaci u pogledu ispunjavanja kulturnih i političkih zahtjeva nisu napravljeni, a "kurdska populacija je postala politiziranija nego ikada prije" (Noi, 2012: 18). Rane dvije tisućite godine su i oružanim sukobima nezadovoljnih Kurda i sirijskih snaga sigurnosti.¹

"Kurdsko proljeće" u sirijskom građanskom ratu

S izbijanjem sirijske verzije Arapskog proljeća početkom 2011. godine, Kurdi su dobili veći prostor da na ulicama gradova sjeverne Sirije iskažu nezadovoljstvo višedesetljetnim položajem potlačenih. "Kurdsko proljeće" koje su, mahom marginalizirani, kurdski politički prvaci desetljećima iščekivali, širilo se kurdskim etničkim prostorom i u velikoj mjeri je olakšano činjenicom da se Asadov režim suočavao s nemirima u drugim krajevima zemlje pa na kurdske izazove nije mogao odgovoriti silinom i odlučnošću koja bi, kao i do tada, s lakoćom ugušio

S izbijanjem sirijske verzije Arapskog proljeća početkom 2011. godine, Kurdi su dobili veći prostor da na ulicama gradova sjeverne Sirije iskažu nezadovoljstvo višedesetljetnim položajem potlačenih. "Kurdsko proljeće" koje su, mahom marginalizirani, kurdski politički prvaci desetljećima iščekivali, širilo se kurdskim etničkim prostorom i u velikoj mjeri je olakšano činjenicom da se Asadov režim suočavao s nemirima u drugim krajevima zemlje pa na kurdske izazove nije mogao odgovoriti silinom i odlučnošću koja bi, kao i do tada, s lakoćom ugušio svaki pokušaj omasovljenja kurdskog oslobodilačkog pokreta

svaki pokušaj omasovljenja kurdskog oslobodilačkog pokreta. Do sporadičnih sukoba kurdskih prosvjednika i sirijskih snaga sigurnosti došlo je tijekom 2011. i prve polovice 2012 godine u periodu kada, u drugim krajevima Sirije, dolazi do militarizacije prosvjeda i eskalacije nasilja na protuvladinim prosvjedima. U

takvim okolnostima Damask donosi odluku da, u ljeto 2012. godine, povuče svoje snage sa sjevera Sirije, ostavljajući prostor Jedinicama narodne zaštite (*Yekîneyên Parastina Gel*, YPG)² da preuzmu kontrolu nad područjima s kurdskom većinom.

Održavanje političkog jedinstva u dinamičnim izazovima sirijskoga građanskog rata ubrzo se ispostavilo kao nemoguća misija, pa dolazi do sudara različitih koncepcija i razmimoilaženja dviju najjačih kurdskih političkih grupacija u Siriji

Tijekom 2012. i 2013. godine, Kurdi su uspjeli u potpunosti ispuniti vakuum političke moći i, na račun vlade u Damasku, uspostaviti kontrolu nad tri razdvojena područja na sjeveru Sirije, gdje kurdska populacija predstavlja većinsko stanovništvo. Usluge sigurnosti stanovništvu pružale su paravojne postrojbe (YPG), dok je civilnu vlast obnašala velika koalicija kurdskih stranaka i političkih skupina. Dvije najsnažnije političke grupacije i dva pola u velikoj koaliciji bile su Stranka demokratske unije (PYD) i Kurdsko nacionalno vijeće (Vijeće), oko kojih je okupljeno više desetaka manjih političkih organizacija. Održavanje političkog jedinstva u dinamičnim izazovima sirijskoga građanskog rata ubrzo se ispostavilo kao nemoguća misija, pa dolazi do sudara različitih koncepcija i razmimoilaženja dviju najjačih kurdskih političkih grupacija u Siriji. Za razliku od PYD-a, koji je inzistirao na pragmatičnosti i samostalnom djelovanju kurdske entiteta, Vijeće je zastupalo ideju o zajedničkom nastupu Kurda s drugim arapskim protuvladinim skupinama (Sary, 2016: 8), koje su se s vremenom fuzionirale u velike političke i vojne organizacije poput Sirijskoga nacionalnog vijeća ili Slobodne sirijske vojske. Zahvaljujući činjenici da su postrojbe YPG-a izrasle u najsnažniju oružanu formaciju na prostoru sjeverne Sirije te da se nalaze pod isključivim zapovjedništvom PYD-a, koje on nije bila spreman dijeliti s drugim političkim skupinama (Federici, 2015: 83), njihova koalicija odnosi prevagu, što tijekom 2013. dovodi do povlačenja Vijeća iz koalicijske vlasti.³ Od toga trenutka Vijeće nije uspjelo povratiti prijašnju snagu, a njihovi aktivisti i simpatizeri su se, prema nekim navodima, našli na udaru PYD-a (Leezenberg, 2016: 682) koji i danas samostalno upravlja kurdskim entitetom.

Konflikt između dvije kurdske grupacije u Siriji treba promatrati ne samo kao unutarnju borbu za moć i sukob različitih koncepcija, već i kroz okvir sukoba transnacionalnih kurdskih oslobodilačkih pokreta, prije svega Demokratske stranke Kurdistana (*Partiya Demokrat a Kurdistanê*, PDK) i Radničke partije Kurdistana (*Partiya Karkerên Kurdistanê*, PKK). PDK Masuda Barzanija, jednog od istaknutih vođa iračkih Kurda, predstavlja najsnažniju kurdsku političku snagu u Iraku koja desetljećima nastoji, podrškom različitim kurdskim pokretima u susjedstvu, proširiti svoj utjecaj izvan granica Iraka. Jedan od takvih pokreta

je i Vijeće, koje je, kao konglomerat više kurdskih stranaka, u listopadu 2011. uz pomoć Barzanija formirano u Erbilu, prijestolnici iračkog Kurdistana.

S druge strane, PKK već više desetljeća predstavlja protutežu PDK-u i jednog od najvećih takmaca za prevlast nad svekurdskim oslobodilačkim pokretima. Borba za moć i utjecaj predstavlja osnovni uzrok napetosti između dvije stranke koja je, tijekom devedesetih, u više navrata prelazila u izravan oružani sukob (Kaya i Whiting, 2017: 80). Sâm PYD su 2003. godine, nakon povlačenja PKK-a iz Sirije, osnovali bivši članovi te stranke (Güneş i Lowe, 2015: 4) te ona odražava njihovu težnju za institucionalizacijom svojega utjecaja na prostoru Sirije gdje je, za razliku od Turske i Iraka, postojao vakuum moći na kurdskoj političkoj sceni. PKK i PYD dijele ideologiju, simpatizere i pripadnost istoj krovnoj organizaciji – Uniji zajednica Kurdistana – koja okuplja više kurdskih stranaka na Bliskom istoku i pod nesumnjivim je primatom PKK-a (Gunter, 2011: 164-165). Ta organizacijska bliskost s PKK-om je u najvećoj mjeri doprinijela da PYD bez većih problema stekne oružanu nadmoć na sjeveru Sirije budući da se, još tijekom 2011. godine, tisuće boraca PKK-a slile u Siriju kako bi pomogli nastojanjima njihovih stranačkih drugova (Chittenden, 2016: 35).

Krajem 2013. i početkom 2014. godine PYD je dodatno konsolidirao vlast na prostorima s kurdskom većinom te je u tri razdvojena okruga, Džazira, Kobani⁴ i Afrin, proglasio samoupravu, te donio prve akte kojima se uređuju javni poslovi autonomnog entiteta. Entitet nazvan Rožava ustrojen je na principima demokratskog konfederalizma kojeg je ideološki osmislio Abdullah Öcalan, vođa PKK-a koji se od 1999. godine nalazi u turskom zatvoru na otoku İmralı. Sjever Sirije je tako postao laboratorij za političke ideje PKK-a (Leezenberg, 2016: 681) koje, s obzirom na snage država u kojima Kurdi žive, do tada nisu mogle biti primijenjene u praksi. Kaos građanskog rata u koji je Sirija upala te slabljenje središnje vlasti omogućili su jedan takav poduhvat.

Konflikt između dvije kurdske grupacije u Siriji treba promatrati ne samo kao unutarnju borbu za moć i sukob različitih koncepcija, već i kroz okvir sukoba transnacionalnih kurdskih oslobodilačkih pokreta, prije svega Demokratske stranke Kurdistana i Radničke partije Kurdistana

Demokratski konfederalizam podrazumijeva autonomno upravljanje na principima radikalne demokracije, brige za okoliš i feminizma (Öcalan, 2017). U preambuli ustavnog akta, odnosno *Povelje društvenog ugovora Rožave* usvojenog 2014. godine, ističe se značaj "izgradnje društva slobodnog od autoritarizma,

militarizma, centralizma i intervencije religijskih autoriteta u javne poslove" (Constituent Assembly, 2014). Članak 12 naglašava da se autonomija ostvaruje u okviru teritorijalnog integriteta Sirije te da predstavlja model za budući decentralizirani sustav vlasti u poslijeratnoj Siriji. Paravojne postrojbe YPG-a su člankom 15 definirane kao jedina vojna snaga u entitetu s mandatom zaštite sigurnosti autonomnih kantona. Članak 87 predviđa kvotu od bar 40 posto za sudjelovanje oba spola u upravljačkim tijelima i institucijama, čime je učinjen veliki iskorak u pravcu emancipacije žena, što sirijske Kurde čini jednim od otoka slobode u moru seksizma Bliskog istoka. Člankom 92 zajamčena je sloboda vjeroispovijesti, ali je još jednom istaknuta i sekularna priroda vlasti. Članak 88 predvidio je kontinuitet važenja sirijskih zakona, dakako ako ne proturječe nekim od odredaba Ustava.

Međunarodna javnost je s velikom pažnjom pratila višemjesečnu opsadu i patnju Kurda, identificirajući se s njihovom borbom, koju su mnogi doživjeli kao obranu vrijednosti čitavog čovječanstva

Autonomaške aktivnosti nisu naišle na odobravanje vlasti u Damasku koja je čitav process vidjela kao ugrožavanje suvereniteta na dijelu svojeg teritorija. Ipak, od povlačenja vladinih snaga sa sjevera, u ljeto 2012. godine, pa tijekom čitavog trajanja građanskog rata u Siriji, s izuzetkom privremenih sukoba, Asadov režim i kurdski entitet vodili su politiku trpeljivosti prema drugoj strani, nerijetko i otvorene suradnje. Primjerice, tijekom čitavog trajanja sukoba vlada je zadržala neke od civilnih poluga središnje vlasti na prostoru grada Kamišlija, administrativnog centra Rožave. Također, središnja vlast nastavila je s isplatom plaća zaposlenima u javnim ustanovama, dok je, prema navodima dužnosnika, kurdske oružane formacije potpomagala i izravno – slanjem streljiva i vojne opreme (Sary, 2016: 16). Asad je prepuštanjem teritorija, a zatim i toleriranjem širenja Rožave, osigurao svojim vojnim snagama znatno rasterećenje bojišnice u drugim krajevima zemlje prema opozicijskim pobunjenicima, a kasnije i borcima Islamske države (dalje ID).

Kurdski entitet, s ključnim naseljenim mjestima i graničnim prijelazima duž tursko-sirijske granice pod svojom kontrolom, na izvjestan je način predstavljao tampon-zonu između Turske i opozicijskih snaga koje je sponzorirala, što je bila dodatna povoljnost za Damask (Federici, 2015: 84). Naposljetku, zbog višedesetljetne težnje za kakvim takvim oblikom samouprave, Kurdi su bili manje isključivi prema Asadu te su, uz izvjesne ustupke, bili spremni i na potencijalne političke dogovore nakon završetka sukoba. Asadu su kurdski zahtjevi za autonomijom sigurno bili prihvatljiviji nego ciljevi opozicije koja je tražila njegov bezuvjetni odlazak.

Nasuprot tome, i kurdskoj strani je odgovarala koncesija s

Damaskom. Asadov režim im je i ideološki i vrijednosno manje stran od pojedinih skupina koje su se s vremenom izborile za dominaciju u redovima Slobodne sirijske vojske. Islamističke grupe su posvećene disoluciji Rožave, dok je neislamistički dio sirijske opozicije nacionalistički orijentiran, stoga i neraspoložen za davanje autonomije Kurdima (Güneş i Lowe, 2015: 14). Nadalje, postojale su i indicije da je Damask spreman na ustupke prema Kurdima – tijekom 2011. godine na tisuće je Kurda dobilo državljanstvo (Kaya i Whiting, 2017: 82). Također, usvojen je i zakon o decentralizaciji (*Dekret 107*) koji bi mogao poslužiti kao platforma za buduće pregovore i priznavanje autonomije Kurdima (Sary, 2016: 15). Faktor koji je dodatno udaljio Kurde od opozicije bliskost je dominantnih skupina s Turskom, koju PKK i PYD vide kao regionalnog aktera koji je trajno nenaklonjen kurdskim dugoročnim interesima pa je suradnja s vlastima u Damasku predstavljala logičan slijed događaja.⁵

Rat s islamistima i konsolidacija vlasti

Tijekom 2014. godine dolazi do rapidnog širenja ID-a na prostoru Sirije. Na putu ekspanzije aktera, čije su aktivnosti bile obilježene više nasiljem, a manje izgradnjom države (Laub, 2016), prvenstveno su se našli istok i sjever zemlje što je Kurde dovelo u posebno težak položaj. Pod najvećim teretom udara našao se okrug Kobani, koji je teritorijalno bio razdvojen od druga dva okruga. Gotovo čitav teritorij kantona se tijekom druge polovice 2014. godine našao u rukama boraca ID-a, s izuzetkom pograničnog gradića Kobani, odnosno administrativnog centra regije. Potpomognuti dobrovoljcima, koji su tijekom opsade stizali na položaje, jedinicama iračkih Kurda i zračnim napadima koalicije okupljene oko Sjedinjenih Američkih Država (dalje SAD), branitelji su nakon šest mjeseci borbi, u siječnju 2015. godine, uspjeli probiti opsadu. Nakon suradnje u Kobaniju i zajedničke akcije spašavanja Jezida,⁶ koji su na planini Sindžar bili opkoljeni u obruču ID-a, dolazi do potpisivanja sporazuma između PYD-a i protivničkih kurdskih stranaka bliskih Barzanijevom PDK-u, kojim je dogovorena zajednička vojna i politička suradnja protiv ID-a (Kaya i Whiting, 2017: 81-83). Taktička suradnja u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, međutim, nije mogla dovesti do razriješenja strateškog razmimoilaženja između PYD-a i Vijeća, odnosno PKK-a i PDK-a.

Međunarodna javnost je s velikom pažnjom pratila višemjesečnu opsadu i patnju Kurda, identificirajući se s njihovom borbom, koju su mnogi doživjeli kao obranu vrijednosti čitavog čovječanstva. Kurdi su tada dobili podršku i onog dijela javnosti čije njihova progresivna shvaćanja, u odnosu na okruženje, nisu bila dovoljan povod za simpatije. Pobjeda, opisana i kao "kurdski Staljingrad" (Economist.com, 2014), predstavljala je prekretnicu, kako u njihovim nastojanjima tako i u sveukupnoj borbi protiv ID-a u Siriji. Pobjedom u Kobaniju i ofenzivom na položaje ID-a, Kurdi su se uspjeli nametnuti i dokazati kao najpouzdaniji partner SAD-u u borbi protiv ID-a na kopnu (Chittenden, 2016: 36). Od tada, SAD počinje s intenzivnijim dostavama oružja Kurdima, što posebice dobiva na zamahu nakon uvida javnosti u poražavajuće rezultate američkog višegodišnjeg programa naoružavanja i opremanja sirijske opozicije. Michael J. Totten (2015: 8) smatra Kurde bliskoistočnim narodom

najnaklonjenijem SAD-u te podršku njima vidi kao značajno bolju i razumniju opciju jer je jedine preostale snage za borbu protiv ID-a SAD imao u Asadu, Hezbolahu ili raznim drugim sunitskim islamističkim skupinama.

Tijekom čitavog trajanja građanskog rata u Siriji, Turska je provodila politiku ograničavanja prema kurdskom entitetu u Siriji. Razlog tome leži u činjenici da su, slično sirijskim, turski nacionalisti tijekom najvećeg dijela dvadesetog stoljeća vodili unutarnju borbu s kurdskim nacionalnim identitetom u nastajanju koju do danas nisu uspjeli okončati u svoju korist

Kurdske paravojne postrojbe su nakon proboja opsade Kobanija prešle u ofenzivu protiv ID-a, dolazeći tako u posjed teritorija izvan kurdskih etničkih prostora. Sredinom lipnja 2015. godine Kurdi su zauzeli Tel Abidžad čime su uspjeli po prvi put od početka rata spojiti teritorije kantona Kobani i Džazir (Salih, 2015: 5). Tako je kanton Afrin, na krajnjem sjeverozapadu Sirije, ostao jedina enklava pod kontrolom sirijskih Kurda. Širenje na područja gdje Kurdi nisu bili većinsko stanovništvo, poput grada Tel Abidžada, stavilo je rukovodstvo Rožave pred izazov političke i etničke integracije novo prisvojenih područja. Protivnici kurdskih nastojanja su, sa svakim novim osvajanjem, optuživali Kurde za demografsku prekompoziciju i nasilno rase-ljavanje domicilnoga arapskog stanovništva (Salih, 2015: 5).

Iako su pripajanje arapskih etničkih područja Kurdi lako opravdavali borbom protiv Islamske države, kriza legitimiteta predstavljala je bitno obilježje ekspanzije Rožave. Na nove okolnosti nerado su pristajale i središnja vlast u Damasku i sirijska opozicija, koji su vidjeli sebe kao jedinu snagu koja ima pravo da, nakon povlačenja ID-a, obnovi suverenitet nad nekada okupiranim dijelom zemlje. Kako bi išli u korak s okolnostima proisteklim iz ekspanzije izvan kurdskih etničkih područja, vlasti Rožave su inicirale proces unutarnjih reformi. Najprije je, krajem 2015. godine, došlo do stapanja YPG paravojnih postrojbi s različitim oružanim skupinama sastavljenim od Arapa, Asiraca, Armenaca i Turkmena s novoosvojenih područja te formiranja nove oružane formacije – Sirijskih demokratskih snaga (Chitteden, 2016: 35). Kurdi su na taj način pokušali steći bar dio legitimiteta i pokazati nekurdskom stanovništvu te međunarodnoj javnosti da nisu uskogrudni nacionalisti već autoritet čijim nastupanjem dolazi do političke emancipacije prisvojenih područja. Prema navodima Pentagona iz sredine 2017. godine, Kurdi su činili oko 40 posto od ukupnog broja od 50 000 boraca

Sirijskih demokratskih snaga, dok preostali dio čine borci iz redova drugih etničkih skupina s prostora Rožave (Bbc.com, 2017).

Reforme oružanih snaga su pratile reforme javne uprave i političkog ustroja kurdskog entiteta. Tijekom 2016. godine proglašena je Demokratska Federacija Sjeverne Sirije – Rožava – kao model koji je trebao dovesti do razrješenja kaotične situacije u sirijskom društvu i dugoročno osigurati nadilaženje svih manjkavosti nacionalne države (Constituent Assembly, 2016). *Ustavni akt*, kojeg su ukrajem 2016. godine usvojili delegati iz različitih etničkih skupina, predstavljao je korak dalje u odnosu na *Povelju o društvenom ugovoru* iz 2014. godine, a koji je predviđao dodatnu demokratizaciju političkim sustava. Članak 12 predviđa supredsjednički sustav u svim društvenim, političkim i upravnim područjima, gdje se na rukovodećim položajima nalazi kolektivno tijelo koje čine po jedna osoba ženskog i muškog spola, dok članak 27 predviđa veće sudjelovanje mladih u obnašanju javnih dužnosti. Člankom 64 definirana je uloga Sirijskih demokratskih snaga kao vojnih postrojbi Demokratske Federacije Sjeverne Sirije. Pored potrebe entiteta da se spoznajom potreba naroda prilagodi društvenim okolnostima (izgradnja *bottom-up* sustava), reforma odražava težnju kurdskog rukovodstva da se s konkretnom platformom nametne kao bitan čimbenik poslijeratnih kombinacija i političkih pregovora koji se naziru: "Federalizam bi trebao biti budućnost ne samo sjevera Sirije ili kurdskih regija već i čitave Sirije, budući da će pod federalizmom demokracija i jednakost biti zajamčeni," riječi su Idrisa Nasana, visokog službenika PYD-a (Aljazeera.com, 2016a).

Širenjem na arapska područja i uspostavom Demokratske Federacije Rožave, promijenjeni su i nazivi teritorijalnih jedinica iz kantona u regije. Regija Afrin je tako sastavljena od kantona Afrina i kantona Šahba, u koju su pridodavane novoosvojene nahije, poput grada Tel Rifat. Kanton Kobani je ušao u sastav nove regije Eufkrat, dok je znatno uvećani kanton Džazira preimenovan u regiju Džazira.

Turska kao ograničavajući faktor

Tijekom čitavog trajanja građanskog rata u Siriji, Turska je provodila politiku ograničavanja prema kurdskom entitetu u Siriji. Razlog tome leži u činjenici da su, slično sirijskim, turski nacionalisti tijekom najvećeg dijela dvadesetog stoljeća vodili unutarnju borbu s kurdskim nacionalnim identitetom u nastajanju koju do danas nisu uspjeli okončati u svoju korist. Stoga, svaka naznaka akumulacije moći u rukama nekog od kurdskih političkih organizacija iz susjednih država izaziva zabrinutost u Ankari. Jačanje Kurda u Siriji je tako suočavalo Tursku s izazovom nastanka još jednog u nizu respektabilnih aktera usmjerenog da doprinese svekurdskoj borbi za oslobođenje.

Zabrinutost je bilo utoliko veća što je ključni politički čimbenik u konsolidaciji takvog aktera predstavljao PYD, sirijska podružnica PKK-a, s kojim se Turska nalazi u sukobu koji je u više od tri desetljeća odnio preko 40 000 života. Za Ankaru sporadični sukobi s gerilcima PKK-a na jugoistoku zemlje predstavljali su izazov ništa većeg intenziteta od mogućnosti njihove institucionalizacije i dugoročnog pozicioniranja kao političkog

faktora na karti buduće Sirije. Gerilci bi tada, u jednom od optimističnijih scenarija za Ankaru, imali logističko uporište i baze za skrivanje u slučaju prekograničnih operacija protiv turskih snaga sigurnosti, što su oni do kraja devedesetih godina i ostvarivali. Također, određeni stupanj osamostaljenja sirijskih Kurda mogao bi potaknuti Kurde u Turskoj da budu glasnjiji u borbi za svoja prava.

Od tada je Turska, političkim i propagandnim aktivnostima, nastojala da, s jedne strane, marginalizira sirijske Kurde, dok je, s druge, težila da kompromitira njihova nastojanja u građanskom ratu. Turska je, prvenstveno, pasivno promatrala opsadu Kobanija 2014. godine i nadolazeću katastrofu za tamošnje kurdske stanovništvo. Potom je nerado preko svojeg teritorija propuštala jedinice iračkih Kurda da potpomognu branitelje, što je učinila tek nakon pritiska međunarodne javnosti i saveznika, u studenom 2014. godine. Nezadovoljni reakcijom Ankare, Kurdi su

Kurdski faktor na Bliskom istoku ima dugoročni potencijal da pošalje u povijest granice nacionalnih država nastale nakon Prvoga svjetskog rata

tijekom listopada pokrenuli masovne prosvjede na jugoistoku Turske, kada je u sukobima policije i prosvjednika više desetina ljudi izgubilo živote (Güneş i Lowe, 2015: 10). Položaj Ankare u odnosu na opsadu najbolje je opisao visoki turski dužnosnik Yasin Aktay: "Nema tragedije u Kobaniju. Na djelu je rat između dvije terorističke skupine" (Bbc.com, 2014). Za razliku od zapadnih saveznika, koji su radili i isticali razliku između PYD-a i PKK-a, za Tursku PYD predstavlja ništa više do produžene ruke PKK, koji se od devedesetih nalazi na listi terorističkih organizacija. Islamska država je, za Ankaru, ipak predstavljala kratkoročnu prijetnju, za razliku od PKK, koji je s Turskom u višedesetljetnom sukobu. U tom smislu velikom praktičaru realpolitike, Erdoganu, nije preostajalo ništa drugo do li da dopusti da dva protivnika vode borbu do istrebljenja.

Marginalizaciju, odnosno, na svaki mogući način slabljenje položaja sirijskih Kurda, Turska je provodila i na diplomatskom planu. Prvenstveno je založila svoj autoritet kako bi spriječila bilo kakvo uključenje PYD-a u mirovni proces u Ženevi, kojim je trebalo doći do postizanja političkog rješenja sirijskog sukoba. Turska je slično postupila i u Astani, gdje predstavlja jednog od nositelja pregovaračkog procesa i jamca dogovorenog. Ankaru je uspjela postići da Kurdi, pored ID-a, budu izopćeni iz režima prekida vatre dogovorenih u Astani, a potom i zona deeskalacije što je praktički značilo da su djelovanja neke od strana u sukobu protiv Kurda dozvoljena. Naposljetku, medijskom kampanjom Turska je nastojala kompromitirati Kurde i predstaviti ih kao terorističku organizaciju odgovornu za izbjeglički val i demografski inženjering u novoprivisovanim područjima (Kanat i Üstün, 2015).

Nakon spajanja kantona Kobani i kantona Džazira u kompaktnu cjelinu, sljedeći cilj Kurda bio je protjerivanje ID-a s uskog pojasa duž tursko-sirijske granice između gradova Azaz,

Džarabulus i al-Bab, te ostvarenje teritorijalne veze s enklavom Afrin. Prvi korak u tom pravcu napravljen je samim prelaskom rijeke Eufrat i zauzimanjem arapskog grada Manbidža na ljeto 2016. godine. To je Tursku suočavalo s mogućim stvaranjem kurdske entiteta duž najvećeg dijela svoje granice sa Sirijom, a samo prelaženje Eufrata je u više navrata isticano kao crvena crta koja se ne smije prijeći. U takvim okolnostima Ankara je, u kolovozu, pokrenula operaciju "Eufratski štit", gdje je zajedno s njoj bliskim oporbenim skupinama iz Sirije za nekoliko mjeseci uspjela očistiti pojas od ID-a te stići do grada al-Baba, tada najsjevernijega terorističkog uporišta u Siriji. Time su definitivno raspršeni snovi Kurda o spajanju Afrina s ostatkom Rožave, budući da bi jedini put do tamo bio preko teritorija pod kontrolom turske ili sirijske vojske.⁷ Iako je najavljeno širenje operacija na istok i Manbidž, veći sukobi s kurdske snagama su izbjegnuti. Međutim, Turska do danas nastavlja inzistirati na povlačenju Kurda na lijevu obalu Eufrata. Nakon stavljanja pred svršen čin, Kurdi su sve svoje snage usmjerili na borbu protiv ID-a istočno od rijeke i ofenzivu na Raku, prijestolnicu islamista.

U siječnju 2018. godine Turci pokreću novu operaciju na sjeveru Sirije, nazvanu "Maslinova grana". Ovoga puta, na meti vojnih snaga Turske i njoj bliskih opozicijskih skupina, našli su se Kurdi u Afrinu. Zbog nepovoljnog geostrateškog položaja Afrina i vojnotehnološke nadmoći, snage pod operativnim zapovijedništvom Turske uspjele su za dva mjeseca ovladati gotovo čitavom regijom, čime je prostor oko grada Tel Rifata ostao jedina nahija⁸ zapadno od Manbidža pod kontrolom Kurda. Turci su tom operacijom demonstrirali snagu i odlučnost kakva pristoji jednoj regionalnoj sili, sposobnoj da se samostalno nosi sa sigurnosnim izazovima u svom susjedstvu. Tako otvoreno nastupanje protiv najvećih saveznika SAD-a u borbi protiv ID-a, svakako je bilo olakšano zaokretom vanjsko-političkog raspoloženja Ankare nakon pokušaja puča u srpnju 2016. godine, od kada se Erdogan udaljava iz zagrljaja SAD-a i zauzima znatno samostaljniji vanjskopolički smjer. Odluka o pokretanju operacije je, također, bila olakšana okolnošću da je dogovorena suradnja SAD-a i PYD-a bila ograničena na borbu protiv ID-a istočno od Eufrata (Zanotti i Thomas, 2018: 3-4) te da nije bilo američkih vojnika raspoređenih u Afrinu. Američkom diplomatskom inicijativom je zaustavljeno širenje operacija na istok, u smjeru Manbidža, a u mjesecima nakon "Maslinove grančice" SAD i Turska su dogovorile smjer povlačenja Kurda preko Eufrata, kojim su predviđene zajedničke patrole američkih i turskih vojnika te postupna evakuacija Kurda iz okolice grada. Brzina cijelog procesa bila je određena dinamikom američko-turskih odnosa pa dogovoreni smjer do danas nije realiziran.

Perspektive kurdske nastojanja u Siriji

Kurdski faktor na Bliskom istoku ima dugoročni potencijal da pošalje u povijest granice nacionalnih država nastale nakon Prvoga svjetskog rata. Kurdski oslobodilački pokret na Bliskom istoku nema zajedničku platformu nastupanja već se prije svega ogleda u nekoliko neovisno vođenih procesa. Kurdski pokret u Siriji, vođen od strane PYD-a, kao deklarirani cilj svojih nastojanja nema stjecanje potpune neovisnosti, već prije svega stjecanje određene razine teritorijalne autonomije za Kurde,

koja uključuje kulturna i civilizacijska prava koja im pripadaju. Iako su Kurdi u više navrata tijekom rata nudili svoj model političkog organiziranja kao platformu za buduće političko ustrojstvo Sirije "i režim i opozicijske skupine su u više navrata isticali da neće tolerirati kurdsku autonomiju" (Arin, 2015: 6). Na putu ostvarivanja zacrtanog, Kurdi se suočavaju s vanjskim i unutarnjim ograničenjima. Ta ograničenja se tiču interesa ključnih regionalnih aktera, poput Turske i Irana, ali i onih unutrašnjih aktera, poput Asada i opozicijskih skupina, kao i specifične socijalne i teritorijalne kompozicije kurdske entiteta.

Turska je, svakako, najznačajniji regionalni igrač zainteresiran da utječe na daljnji razvojni put Rožave. Turska je danas snažna i dovoljno neovisna da se odlučno umiješa u pitanja od životne važnosti za Kurde. Obje turske intervencije bile su izravno ili neizravno usmjerene protiv Kurda i njihove težnje za konsolidacijom kao snage na političkoj karti Sirije. Činjenica da je Turska tijekom proteklih nekoliko godina postala najvažniji pokrovitelj opozicijskih skupina, omogućila joj je da se uključi u mirovne pregovore o političkom završetku sukoba, ovoga puta kao jedan od nosioca procesa. Turska je, u Astani, samo nastavila raniju politiku diplomatske marginalizacije sirijskih Kurda, koja od početka rata drži PYD daleko od pregovaračkog stola. Ankara polaže nade da će na taj način doći do političkog dogovora Asada i opozicije, kojim ne bi bili uvaženi zahtjevi Kurda. Također, kurdske paravojne postrojbe su isključene iz zona deeskalacije, što ih čini potencijalnom metom napada neke od strana u sukobu. Do dogovora sirijske vlade i PYD-a, u kojem bi Kurdi dobili određen stupanj autonomije, naravno, može doći i mimo volje Turske. Otuda će Turska nastojati da, do postizanja bilo kakvog dogovora, ojača sebi bliske skupine, te što je više moguće ograniči Kurde, što će se, između ostalog, ogledati i u dodatnim pritiscima za povlačenje Kurda iz Manbidža.

Pored Turske, Iran i Irak su zainteresirani za sputavanje kurdske nastojanja. Kao i Turska, i ove države imaju značajnu kurdsku manjinu i teško da bi ikada bile spremne prihvatiti neovisnost bilo kojeg dijela Velikog Kurdistan, što se pokazalo tijekom pokušaja iračkih Kurda da na referendumu 2017. godine proglašavaju neovisnost. Takav razvoj okolnosti bi mogao dovesti do domino-efekta, dok bi, u najboljem slučaju, doveo do porasta "apetita" kurdske stanovništva u ostalim zemljama. Nesreća je Kurda i okolnost, koja je u proteklom stoljeću ponajviše ograničila njihov pokret za neovisnost, što žive na dijelovima nacionalnih država bogatim resursima, prvenstveno naftom i vodom. Središnje vlasti su bile osjetljive na same naznake političkog jačanja Kurda jer bi to, u krajnjem slučaju, moglo dovesti do secesije te tako lišavanja države nekih od resursa značajnih za život i funkcioniranje društva.

Domet kurdske nastojanja ovisi i od podrške velikih sila, prvenstveno SAD-a i Rusije. Sirijski Kurdi velik dio svog uspjeha duguju pomoći koju su dobili od saveznika sa Zapada. Međutim, podrška moćnih saveznika nije ih sačuvala od turske operacije u Afrinu. Strah da će, sada kada je Islamska država pred porazom, biti ostavljeni na milost i nemilost Asadu, islamističkoj opoziciji ili Turskoj, predstavlja bitno obilježje psihologije kurdske vođe. Gorka iskustva iz Zaljevskog rata i perioda poslije Prvog svjetskog rata naučila su Kurde da se moraju osloniti prvenstveno na vlastite snage: "Osjećamo se kao da

nas svjetske sile koriste kao alat za provođenje svojih agendi (...) Ne podržavamo cijepanje Sirije, ali očekujemo ravnopravan i pošten ishod mirovnih pregovora", riječi su predstavnika sirijskih demokratskih snaga nakon što su vlasti Rožave, u ožujku 2016. godine najavile federalizaciju entiteta (Aljazeera.com, 2016b). Dugoročne strahove Kurda najbolje je izrazio kurdski analitičar iz Sirije, Barzan Iso: "Činjenica da SAD ostaje nijem na našu patnju, da nam ne žele dodijeliti političko priznanje te da nas ne žele podržati u Ženevi ili u našim nastojanjima da uspostavimo koridor do Afrina, navodi nas na pomisao da će nas SAD napustiti jednom kada porazi ID" (Zaman, 2016).

Kurdi, otuda, tijekom čitavog trajanja rata u Siriji ostavljaju prostor za suradnju s Rusijom i Asadom, računajući na njihovu potencijalnu ulogu u poslijeratnim dogovorima. Sâma Rusija je u više navrata pozivala na uključivanje Kurda u mirovne pregovore u Ženevi, dok je Moskva jedan od gradova u kojem Rožava ima predstavnički ured. Također, zbog zahlađivanja odnosa Rusije i Turske, nakon obaranja ruskog lovca krajem 2015. godine, dolazi do otvorene suradnje s Kurdima, unutar koje YPG koristi ruske zračne napade po opozicijskim skupinama kako bi ostvario teritorijalne dobitke na račun opozicije. Međutim, nakon ponovnog zbližavanja Turske i Rusije, sredinom 2016. godine, dolazi do porasta zabrinutosti Kurda da će doći do, po njih štetnog, dogovora dvije sile. Sporadični sukobi s vladinim snagama, mlaka reakcija Rusije na operaciju "Eufratski štit" i povredu suvereniteta Sirije, te odluka Turske da uskrati podršku opozicijskim skupinama u istočnom Alepu bili su samo neki od pokazatelja da je došlo do promjene povoljnih okolnosti. Da se radi o dogovoru dvije strane o konsolidaciji teritorija pod kontrolom svojih štićenika postalo je definitivno jasno kada je Rusija, koja je bila zadužena za kontrolu neba nad Afrinom, najprije povukla svoje kopnene snage s prostora Afrina, da bi zatim "dozvolila" Turskoj da u operaciji "Maslinova grančica" koristi zračne udare po položajima Kurda. Turska je, za uzvrat, nijemo promatrala akcije Asadovih snaga kojima su u okolica Damaska i najveći dio južne Sirije očišćeni od opozicijskih skupina. Rusi su ipak gradili dobre odnose s Kurdima u mjeri u kojoj je to odgovaralo Asadu, a stupanj podrške bio je određen i dinamikom rusko-turskih odnosa. Ovakve okolnosti ukazuju na mogućnost da bi Kurdi, nakon nekoliko primjera iz njihove povijesti, još jednom mogli biti upotrijebljeni kao valuta za potkupljivanje velikih.⁹

Opozicijske skupine, sastavljene od islamista i nacionalista, sada pod isključivim nadzorom Turske, teško da će biti voljne pristati na ustupke Kurdima. Nasuprot tome, Kurdi imaju dva bitna aduta koji ih čine prihvatljivim sagovornikom za Asada. Prvenstveno, Kurdi pod svojom kontrolom drže teritorij nešto manji od trećine ukupne površine Sirije, od čega najveći dio otpada na prostore rijetko naseljene arapskim stanovništvom. Taj teritorij predstavlja kapital s kojim bi Kurdi mogli istrgovati autonomiju na prostorima gdje čine većinsko stanovništvo. Kapital je utoliko vrijedniji, ako se uzme u obzir da se upravo na tim prostorima nalaze neki od najznačajnijih energentskih izvora i postrojenja u Siriji. Kurdi su se, ipak, morali pomiriti s gubitkom Afrina, koji predstavlja dio kurdske etničke prostora i jedan od prvobitnih kantona Rožave pa bi bilo čudno da inzistiraju na prostorima gdje ni ne žive njihovi sunarodnjaci. U tom

svjetlu može se tumačiti i odugovlačenje Kurda s povlačenjem iz Manbidža, kak bi ga se u nekom trenutku odrekli, kao dijela paketa svojih ustupaka prilikom pregovora. Interes Asada za pregovore s Kurdima može se naći i u njihovoj polatformi za postizanje konačnog rješenja. Sirijsko društvo je danas duboko polarizirano i podijeljeno po etničkim i konfesionalnim šavovima pa bilo kakvo političko rješenje sukoba mora uključiti pitanja poput decentralizacije i kulturne ravnopravnosti – upravo ona pitanja koja predstavljaju temelj kurdsoga političkog djelovanja. Za razliku od perioda prije rata, arapski nacionalizam više neće moći igrati ulogu vezivnog tkiva sirijskog društva pa alevitu Asadu model multikulturalne i građanske države može poslužiti kao neophodan čimbenik za postizanje nacionalne kohezije i legitimiteta za daljnju vladavinu.

Bilješke

- 1 Sukobi u Kamišliju 2004. godine dobar su primjer nasilnih demonstracija koje su odnijele ljudske žrtve.
- 2 Kurdske paravojne postrojbe, formirane nakon događanja u Kamišliju 2004. godine, ostale su pasivne do izbijanja građanskog rata u Siriji. Paravojne postrojbe zapovijedno su podređene prokurdsjoj Stranci demokratske unije (*Partiya Yekitiya Demokrat*, PYD).
- 3 Također, Vijeće nije uživalo tako veliku podršku među kurdskom populacijom kao PYD, posebice nakon što su arapski protivnici u pregovaračkim tijelima pokazali isključivost prema bilo kakvim kurdskim pravima, što je dodatno kompromitiralo ideju Vijeća o zajedničkom nastupu s arapskim protuasadovim snagama (Sary, 2016: 10).
- 4 Kobani se prema službenom sirijskom nazivlju zove Ajn al-Arab.
- 5 Od početka rata, Turska je na različite načine pobunjenicima pružala organizacijsku i materijalnu pomoć. Za pokroviteljstvo nad opozicijom, Ankara se nadmetala s Katarom i Saudijskom Arabijom (Phillips, 2017).
- 6 Jezide se može smatrati i samo religijskom, ali i etnoreligijskom skupinom. U prvom slučaju, pišu se kao jezidi, a ne Jezidi.
- 7 Sirijski Kurdi su na sve načine pokušavali uvjeriti Tursku da nema razloga strahovati od njihove političke konsolidacije. Tijekom same operacije, Kurdi su, kako bi odagnali iredentističke strahove susjednih zemalja, iz imena svog entiteta izbacili naziv Rožava čime je službeni naziv entiteta postao Demokratska Federacija Sjeverne Sirije. Rožava na kurdskom znači zapad i implicira postojanje većeg Kurdistanu čijeg je ona dio. Prema nekim autorima i sama transformacija YPG-a u Sirijske demokratske snage je za jedan od ciljeva imala smirivanje zabrinute Turske (Gunter, 2017: 79).
- 8 Upravni ustroj Sirije zemlju dijeli na provincije (*muhafazat*), koje se pak dijele na okruge (*manatik*), a okruzi na nahije (*navahi*).
- 9 Treba istaknuti i da su Kurdi nerijetko korišteni kao karta na koju su velike sile igrale kako bi stvorile pritisak na neku od država Bliskog istoka. Velika Britanija i Francuska su nakon Prvoga svjetskog rata koristile Kurde u sporu s Turcima; SAD u sukobu sa Sadamom Huseinom; Sovjetski Savez kao

instrument pritiska na Tursku. U međusobnim sukobima i Iran, Irak, Turska i Sirija su rado pribjegavale istim metodama (Gunter, 2009: 197).

Literatura

- Aljazeera.com (2016a) Syrian Kurds 'preparing to declare self-administration'. <https://www.aljazeera.com/news/2016/03/syrian-kurds-planning-declare-federalism-160316091206786.html> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Aljazeera.com (2016b) Syria civil war: Kurds declare federal region in north. <https://www.aljazeera.com/news/2016/03/syria-civil-war-kurds-declare-federal-system-north-160317111902534.html> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Arin, Kubilay (2015) Turkey and the Kurds – From War to Reconciliation? *CRWS Working Papers*: 1-16.
- Bbc.com (2014) Kobane: Air strikes 'stall IS advance' on Syrian border town. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29555999> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Bbc.com (2017) IS conflict: US arming Syrian Kurds unacceptable – Turkey. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39869749> Pristupljeno 13. studenog 2017.
- Chittenden, Michael (2016) Turkey and the Kurds: Conflict with the Kurdistan Workers' Party and Implications for Turkey-United States Relations. *Global Security Studies* 7 (3): 31-40.
- Constituent Assembly (2014) Charter of Social Contract in Rojava. <https://peaceinkurdistancampaign.com/charter-of-the-social-contract/> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Constituent Assembly (2016) Social Contract of the Democratic Federalism of Northern Syria. <http://vvanwilgenburg.blogspot.com/2017/03/social-contract-of-democratic.html> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Economist.com (2014) The Kurdish Stalingrad. <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2014/11/01/the-kurdish-stalingrad> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Federici, Vittoria (2015) The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in Syrian Conflict. *SAIS Review of International Affairs* 35 (2): 81-90.
- Güneş, Cengiz i Robert Lowe (2015) The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East. *Chatham House Working Paper*: 1-18.
- Gunter, Michael M. (2009) *The A to Z of the Kurds*. Plymouth: The Scarecrow Press.
- Gunter, Michael M. (2011) *Historical Dictionary of the Kurds*. Plymouth: The Scarecrow Press.
- Gunter, Michael M. (2017) Trump, Turkey and the Kurds. *Middle East Policy* 24 (2): 78-86.
- Kanat, Kılıç i Üstün, Kadir (2015) U.S.-Turkey Realignment on Syria. *Middle East Policy* 22 (4): 88-97.
- Kaya, Zeynep i Whiting, Matthew (2017) Sowing Division: Kurds in the Syrian War. *Middle East Policy* 24 (1): 79-91.
- Laub, Zachary (2016) The Islamic State. *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounders/islamic-state> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Leezenberg, Michael (2016) The ambiguities of democratic autonomy: the Kurdish movement in Turkey and Rojava. *South-east European and Black Sea Studies* 16 (4): 671-690.

- McDowall, David (2007) *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris
- Noi, Aylin U. (2012) The Arab Spring, Its Effects on the Kurds, and the Approaches of Turkey, Iran, Syria, and Iraq on the Kurdish Issue. *Middle East Review of International Affairs* 16 (2): 15-29.
- Öcalan, Abdullah (2017) *Democratic Confederalism*. Köln: International Initiative Edition.
- Phillips, Christopher (2017) Eyes Bigger than Stomachs: Turkey, Saudi Arabia and Qatar in Syria. *Middle East Policy* 21 (1): 36-47.
- Salih, Cale (2015) Turkey, the Kurds, and the Fight Against Islamic State. *European Council on Foreign Relations Policy Brief*: 1-11.
- Sary, Ghadi (2016) Kurdish Self-governance in Syria: Survival and Ambition. *Chatham House Working Paper*: 1-24.
- Totten, Michael J. (2015) The Trouble with Turkey: Erdogan, ISIS, and the Kurds. *World Affairs* jesen: 5-12.
- Zaman, Aberin (2016) Mission Impossible? Triangulating U.S.-Turkey Relations with Syria's Kurds. <https://www.wilson-center.org/publication/mission-impossible-triangulating-us-turkish-relations-syrias-kurds> Pristupljeno 13. studenog 2018.
- Zanotti, Jim i Thomas, Clayton (2018) Turkey: Background and U.S. Relations in Brief. *Congressional Research Service Report* 23. ožujka: 1-12. ■